

R E C E N Z J E

Raimonda Ragauskienė, *Vilniaus „Aukso amžius“, miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6–7-ajame deš. (Vilniaus vietininko teismo knygy duomenimis)*, Lietuvos istorijos institutas, Vilnius 2021, ss. 256.

W drugiej połowie XVI w. Wilno przeżywało okres dynamicznego rozwoju, nazywany często „złotym wiekiem”. Miasto było centrum politycznym, kulturalnym i gospodarczym Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie krzyżowały się szlaki handlowe i spotykały różne kultury. W latach 60. i 70. XVI w. zyskało na znaczeniu dzięki reformom administracyjnym i sądowym, które usprawniły funkcjonowanie miasta i przyciągały nowych mieszkańców. Renesansowe Wilno charakteryzowało się żywiołowym rozwojem rzemiosła, kupiectwa i działalności intelektualnej, co przejawiało się m.in. w tworzeniu cechów, wzroście liczby szkół oraz w działalności drukarni i Akademii Wileńskiej. Wieloetniczność tworzyła niepowtarzalny krajobraz społeczny miasta, który jeszcze przez kilka wieków był jego symbolem. Niemały wpływ na jego rozwój miała także długotrwała obecność dworu wielkksiążęcego oraz obrady sejmików.

Monografia Raimondy Ragauskienė pt. „Złoty wiek” Wilna, mieszkańcy miasta i przyjezdni w latach 60.–70. XVI w. (w świetle księgi wileńskiego sądu zamkowego) ukazała się w 2021 r., czyli na dwa lata przed 700-leciem litewskiej stolicy. Stanowi ona próbę przywrócenia pamięci o mieszkańcach renesansowego Wilna z okresu jego największego rozkwitu. Autorka bada życie codzienne, skupiając się na różnych aspektach życia miejskiego, w tym na demografii, handlu, rzemiośle, sądownictwie, religii i życiu społecznym mieszkańców miasta, z uwzględnieniem różnych grup społecznych i etnicznych, jak kupcy, rzemieślnicy, kobiety, młodzież i dzieci oraz Tatarzy. W tym celu wykorzystała księgę sądu podkomorskiego – szczególnie 253 księgę Metryki Litewskiej, której edycję przygotowała¹, i opracowywaną księgę 262 – oraz inne dostępne źródła, by przedstawić życie „zwykłych” Wilnian, często zapomnianych w historiografii zdominowanej przez opisy elit politycznych i szlacheckich.

W pierwszym rozdziale („Intensyvūs trumpojo laikotarpio periodas”) Ragauskienė dokonuje charakterystyki Wilna, osadzając wydarzenia lokalne w szerszym kontekście historycznym, co pozwala lepiej zrozumieć dynamikę rozwoju miasta. Przekonująco ukazuje, jak obecność Zygmunta Augusta wpłynęła na pozycję Wilna jako stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego, w szczególności podkreślając jego rolę w latach 1559–1564. Choć warto zaznaczyć, że później także władcy z dynastii Wazów przebywali w litewskiej stolicy. Szczególnie cenne są porównania Wilna z innymi miastami Wielkiego Księstwa Litewskiego i Europy Środkowej, które ułatwiają ocenę jego pozycji w regionie.

W drugim rozdziale („Vilniaus vietininko teismas (1559–1564 m.) ir jo knygos”) szczegółowo opisano, w jaki sposób wspomniane dwie wileńskie księgi sądowe stały się częścią Metryki Litewskiej. Autorka poświęciła bardzo wiele uwagi sądom, ich funkcjonowaniu, organizacji oraz roli urzędników sądowych. Istotną częścią tego rozdziału jest fragment poświęcony uczestnikom procesów sądowych, ich statusowi społecznemu oraz podległości sądowej – stanowi kluczowy element wprowadzenia do kolejnych rozważań dotyczących miejskiej tkanki

¹ Lietuvos Metrika. Knyga nr 253 (1559–1562). 39-oji Teismų bylų knyga (Vilniaus vaivados vietininko Stanislovo Hamšėjaus teismo knyga), wyd. R. Ragauskienė, Vilnius 2021.

społecznej. To przejście podkreśla, że życie miejskie nie było jedynie uregulowaną machiną, lecz dynamicznym, wielowymiarowym procesem, w którym prawo i społeczeństwo wzajemnie na siebie oddziaływały.

W trzecim rozdziale („Vilniaus gyventojai ir svečiai XVI a. 6-7-ajame des”) Autorka przedstawia obraz mieszkańców oraz przyjezdnych odwiedzających Wilno w latach 60. i 70. XVI w. Analiza ta opiera się na bogatym zestawie materiałów źródłowych, w tym dokumentów sądowych oraz innych danych zawartych w omówionych wcześniej publikacjach. Autorka stara się ukazać różnorodność społeczno-zawodową wileńskiej ludności, a także dynamikę interakcji między mieszkańcami miasta i jego gośćmi. Rozdział rzuca światło na codzienne życie, struktury społeczne oraz relacje handlowe i kulturalne, jakie zachodziły w stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego w omawianym okresie. Można uznać, że jest on trzonem tej pracy, bowiem to właśnie w nim dostajemy obraz ówczesnego Wilna, który opiera się na kilku grupach społecznych: kupcach, rzemieślnikach i innych mieszkańcach stolicy, w tym kobietach i dzieciach oraz mniejszościach etniczno-religijnych.

W pierwszym podrozdziale dotyczącym kupców Autorka przedstawia wpływ, jaki wywarli na rozwój gospodarczy miasta. Wskazuje przy tym na ograniczenia związane z położeniem geograficznym litewskiej stolicy oraz koniunkturą polityczną, dodając kontekst historyczny, który wzbogaca narrację. Badaczka omawia kilka kierunków handlu i kupców przybywających do Wilna, z czego najliczniejszą grupę stanowili kupcy moskiewscy, będący tam zarówno przejazdem, jak i pozostając na dłuższy pobyt handlowy. Druga duża grupa kupców pochodziła z Imperium Osmańskiego, wśród których dominowali Grecy, ale byli także Turcy czy Ormianie. Uzyskiwali oni liczne zezwolenia na handel, a wielu z nich osiedlało się na dłużej, kupując nieruchomości. Paradoksalnie kupcy z Korony, choć nie tak licznie, jak można by się spodziewać, pojawiali się w aktach sądowych. Główne miasta, z których przybywali, to Kraków, Poznań, Lublin oraz Lwów i Kamieniec Podolski. Ważną grupę stanowili także kupcy z Gdańska, Królewca, Rygi i Rewla, którzy odgrywali istotną rolę w międzynarodowym handlu. Wśród nich dominowali kupcy niemieccy, którzy zajmowali się handlem futrami i woskiem, a także sprowadzali materiały tekstylne. Transakcje odbywały się w formie zobowiązań i pośrednictwa, przy czym kupcy często występowali zarówno w roli dłużników, jak i wierzycieli. Niektórzy osiedlali się w Wilnie na dłużej, mając pomocników, inni przyjeżdżali jedynie na krótkie wizyty. Należy dodać, że wizyty kupców z Europy Zachodniej były mniej liczne, lecz regularne, często działali jedynie jako agenci większych domów handlowych, przybywając z krajów takich jak Niemcy, Włochy, Dania i Szwecja. Być może kupcy z Korony i Europy Zachodniej byli znacznie rzadziej odnotowywani w księgach sądowych dlatego, że w większym stopniu przestrzegali obowiązujących zasad, przez co rzadziej stawali przed sądem.

Kupcy przybywali również z różnych miast Wielkiego Księstwa Litewskiego, takich jak Brześć, Grodno, Mohylew czy Witebsk, a wśród nich byli także Żydzi. Po 1514 r. zmniejszyło się znaczenie Smoleńska, a na czoło wysunął się Mohylew, gdzie osiedlało się wielu bogatych kupców. Autorka nie zapomniała o rodzimych kupcach wileńskich, których rynek zbytu wykraczał poza tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego. W XVI w. stanowili oni najzamożniejszą i najbardziej wpływową grupę społeczną w Wilnie, mającą kluczowy wpływ na zarządzanie miastem, a ich zyski z handlu i inwestycji w nieruchomości podkreślały ich znaczenie.

W podrozdziale drugim w centrum dociekań znaleźli się rzemieślnicy. Materiały sądowe z tego okresu, choć nie wyczerpują tematu, pozwalają na lepsze zrozumienie ich życia oraz roli w społeczeństwie, skupiając się na codziennych epizodach ich działalności i interakcjach. Szesnastowieczne Wilno przyciągało wielu wykwalifikowanych rzemieślników, pracujących m.in. na dworze wielkksiążęcym, w związku z czym Badaczka zamieszcza listę tych zatrudnionych

na dworze Zygmunta Augusta. Wśród nich oprócz murarzy czy cieśli można znaleźć złotników bądź mistrza kompozycji z piór lub rzeźbiarza w kości słoniowej. Autorka sugeruje, że rzemieślnicy królewscy wprowadzili standardy jakości, które mobilizowały rzemieślników miejskich do podnoszenia swoich umiejętności, także w ramach tworzonych cechów zawodowych. Posiadali oni warsztaty i domy w Wilnie, a ich działalność była dobrze widoczna w zapisach sądowych, gdzie występowali jako uczestnicy różnych spraw, często związanych z handlem, umowami oraz konfliktami. Wśród elitarnych rzemieślników szczególnie wyróżniali się cyrulicy, aptekarze i złotnicy, którzy cieszyli się wysokim statusem społecznym. Na podstawie zamieszczonej listy rzemieślników wileńskich w latach 60. i 70. XVI w. (s. 131–134) można zauważyć, że dominującą liczebnie profesją byli: krawiec (22), stolarz (15), kuśnierz (14), balwierze (10) szewc (6), złotnik (6), postrzygacz sukna (5), ślusarz (4), rzeźnik (4) oraz murarz (4).

W kolejnych podrozdziałach Badaczka koncentruje się na pozostałych mieszkańcach Wilna, w szczególności kobietach, młodzieży i dzieciach. Podrozdział trzeci dotyczy kobiet, które występowały w 20% spraw sądowych, jednak pełna historia ich życia często nie jest znana, a dostępne materiały są ograniczone. Wiele kobiet, osobno lub z rodziną, podejmowało działania prawne, a niektóre z nich były w stanie bronić się przed zarzutami, co dowodzi ich znajomości procedur sądowych. W efekcie były one wszechobecne w sprawach prawnych, zarówno jako oskarżycielki, jak i oskarżone, ale ich sytuacja była różnorodna, od zamożnych mieszczanek po skrajnie zubożałe plebejki. Ponadto Autorka przedstawia wiele cennych informacji o aktywności kobiet w Wilnie. Wskazuje, że miały istotny udział w życiu gospodarczym, np. na rynku nieruchomości, gdyż źródła potwierdzają, że były właścicielkami domów i uczestniczyły w ich sprzedaży i zakupach. Wśród właścicieli karczm często znajdowały się także kobiety, wykonywały również rzemieślnicze zawody, przejmując niejednokrotnie działalność po zmarłych mężach lub handlując artykułami spożywczymi na targach. Co istotne, Ragauskienė podkreśla, że wśród spraw sądowych nie znalazła tych dotyczących prostytutek i sutenek, a takie kobiety na pewno działały w Wilnie.

Podrozdział czwarty poświęcono dzieciom i młodzieży. Autorka słusznie podkreśla, że w dotychczasowej historiografii koncentrowano się na dzieciach szlacheckich. O dzieciach i młodzieży, które miały mniej niż 20 lat, zachowały się jedynie epizodyczne wzmianki w księgach sądowych. Na ogół nie podawano ich wieku (choć wyjątek stanowi 9-letnia Małgorzata), zastępując go słowami typu *dziecina*, *pacholek*, *chłopiec* czy *uczeń* (*детина*, *пахолок*, *хлопец*, *учень*) sugerujący wiek nieletni. Na tle ówczesnych europejskich standardów dzieciństwo dzieci wilnian nie różniło się od ich europejskich rówieśników i było determinowane statusem społecznym rodziców. Dzieci prostych mieszkańców miast i chłopów wcześniej wchodziły w dorosłe życie. Edukacja była dostępna głównie dla zamożnych, którzy mogli wysyłać dzieci do szkół lub zatrudniać prywatnych nauczycieli. Nauka rzemiosła była tańsza niż edukacja formalna, ponadto umożliwiała zdobycie praktycznych umiejętności i zapewnienie sobie przyszłości. Jednak w życiu codziennym zjawisko złego traktowania, jak i przemocy wobec dzieci zdarzało się często, co ilustruje wiele spraw sądowych. Choć młodociani także popełniali przestępstwa – od drobnych kradzieży, pobicia po morderstwa.

W piątym podrozdziale Autorka skupiła się na kwestii mniejszości etniczno-religijnych, podkreślając, że Wilno zamieszkiwali i odwiedzali m.in. Rusini, Żydzi, Tatarzy, Litwini, Polacy, Turcy, Grecy, Niemcy, Włosi oraz co najmniej jeden przybysz z Czech. Za swoje *case study* potraktowała zaś zasymilowaną, choć przywiązaną do swych tradycji społeczność tatarską. Ich działalność gospodarczą, obejmującą handel, usługi transportowe i rzemiosło, odzwierciedlają zapisy w księgach sądowych. Tatarzy zamieszkiwali głównie na przedmieściu Łukiszki, które

miało swoje historyczne znaczenie związane z wielkim księciem Witoldem. Ich społeczność była zróżnicowana, obejmując zarówno nielicznych przedstawicieli własnej elity, jak i osoby zaangażowane w codzienną pracę, np. woźniców, którzy niemal zmonopolizowali transport w regionie. W księgach sądowych z lat 50. i 60. XVI w. odnotowano liczne przypadki sporów związanych z działalnością handlową i usługową Tatarów (oskarżenia o nielegalny handel, niewywiązywanie się z umów, kradzieże, oszustwa), przemoc (bojówki do wynajęcia, przemoc domowa), po obronę swoich przywilejów nadanych przez Zygmunta Augusta.

Czwarty rozdział pracy („Apibendrinimas: XVI a. 6-7-ojo deš. vilniaus visuomenės atspindžiai vietininko teismo knygoje”) to właściwie streszczenie i powtórzenie najważniejszych zagadnień poruszonych we wcześniejszych rozdziałach. Takie rzeczowe podsumowanie ułatwia zrozumienie, jak w praktyce funkcjonowała przestrzeń miejska Wilna. Nie tylko jako sieć ulic i budynków, lecz także jako arena społecznych interakcji, miejsce kształtowania się wspólnot lokalnych i różnorodności kulturowej.

Książka Raimondy Ragauskienė jest istotnym uzupełnieniem badań nad historią miejską, która w ciekawy sposób, głównie przez pryzmat przedmiotu spraw sądowych, pokazuje, jak kształtowało się życie codzienne, zawodowe i relacje społecznych renesansowego Wilna. Publikacja oferuje wyjątkowy wgląd w życie ówczesnych wilnian oraz specyfikę funkcjonowania miejskich instytucji prawnych, stanowiąc cenne źródło dla historyków zajmujących się historią społeczną i prawną tego okresu. Ze względu na swoją wartość naukową i uniwersalny charakter analiz książka ta zdecydowanie zasługuje na wydanie w języku angielskim lub polskim, aby mogła dotrzeć do szerszego grona odbiorców.

Joanna Kunigielis
(Warszawa)